

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

В.В. Гарбар, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Наведена оцінка сучасного стану, тенденцій та основних напрямів подальшого розвитку фермерських господарств України. Проаналізовано основні економічні показники розвитку фермерських господарств країни.

***Ключові слова:** фермерське господарство, розвиток, етап, стан, становлення, темп росту, фактичні дані, аналіз, механізм, продукція.*

Фермерські господарства є важливою складовою аграрної сфери економіки України. Вони забезпечують ефективне використання ресурсів сільського господарства, оскільки повною мірою реалізується економічна зацікавленість самих виробників, які переважно і є власниками ресурсів, або на умовах оренди використовують окремі з них.

Оцінка сучасного стану фермерських господарств дасть змогу визначити основні напрями і чинники розвитку, що дозволяють його прискорити, або навпаки стримати у разі збільшення їх сукупного чи індивідуального впливу.

Теоретичні та практичні аспекти становлення і розвитку фермерських господарств досліджували такі вчені економісти-аграрники, як: В.П. Горьовий, О.В. Грищенко, В.О. Іванченко, І.В. Колокольчикова, П.М. Макаренко, В.П. Макаренко, В.Я. Месель-Весляк, М.І. Кісіль, М.М. Кропивко, П.Т. Саблук та багато інших. Проте сучасні оцінки стану та тенденцій розвитку фермерських господарств потребують поглиблення і деталізації.

Метою статті є оцінка сучасних особливостей, тенденцій функціонування та основних напрямів розвитку фермерських господарств України.

Методика досліджень. Теоретичною та методологічною базою дослідження послужили основні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. У процесі дослідження використовувались наступні методи: аналізу і синтезу; абстрактно-логічний; порівняння – для зіставлення фактичних даних за окремі періоди і роки; графічний метод – для наочного відображення зміни у часі показників досліджуваного аспекту проблеми.

Результати досліджень. Фермерське господарство як організаційна форма господарювання за комплексом ознак подібне до інших середніх і великих підприємств, однак вирізняється порівняно меншими обсягами господарської діяльності. Фермерському укладу притаманні усі характерні ознаки сільськогосподарського виробництва, які обумовлюються складністю, різноманітністю, непередбачуваністю і, безумовно, певним ризиком у процесах виробництва, переробки та збуту продукції.

Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» фермерське

---

*Науковий керівник – М.І. Кісіль, кандидат економічних наук

господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Тобто, фермерські господарства України орієнтуються на отримання прибутку, що є джерелом їх розвитку.

Розвиток фермерських господарств слід розглядати як складний історичний процес, зумовлений ринковим механізмом господарювання, соціальними та іншими потребами суспільства. Цей процес в Україні проходив ряд наступних етапів, що характеризуються якісними та кількісними перетвореннями [2].

Перший етап «створення фермерських господарств», що охоплює період з 1992 по 1995 рік. Цей етап характеризувався масовим створенням фермерських господарств, виділенням їм у постійне користування земель і запровадженням механізмів бюджетної підтримки.

Другий етап, на якому відбулося утвердження фермерського укладу, охоплює період з 1996 по 2000 рік. На цьому етапі процес збільшення чисельності фермерських господарств призупиняється, нові господарства практично не створюються внаслідок використання більшості земель запасу. Функціонуючі господарства розробляли стратегії розвитку, освоювали нові сівозміни, набували професійних знань, купували техніку та інші ресурси.

На третьому етапі розвиток фермерських господарств набув додаткового поштовху в 2001 – 2008 роках. У період з 2001 по 2003 рік - відбувається зростання потенціалу фермерських господарств та концентрація техніки, матеріальної бази, капіталу, земель за рахунок майна колишніх реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств. З 2004 по 2008 роки процеси концентрації капіталу припиняються, відбувається часткова трансформація фермерських господарств у особисті селянські господарства з метою зменшення податкового навантаження, зростають розміри фермерських господарств за рахунок додаткової оренди земельних ділянок та майна спільної часткової власності.

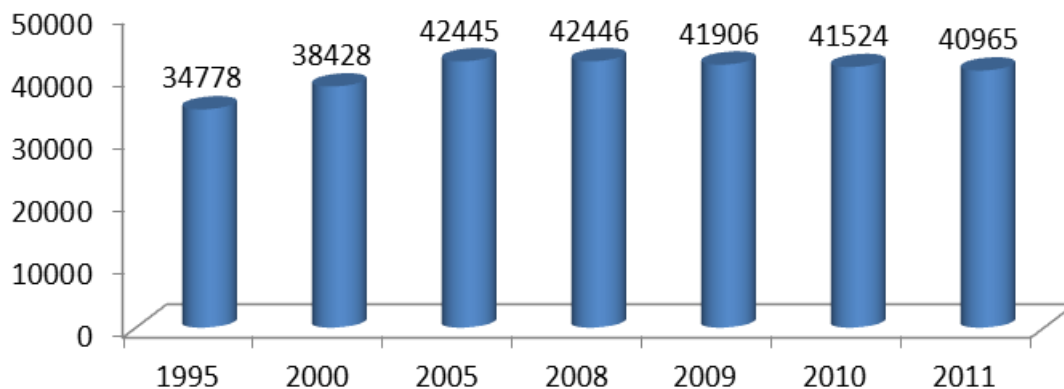
Четвертий етап «якісних перетворень у потенціалі фермерських господарств» охоплює період з 2009 р. і до цього часу. На цьому етапі спостерігається скорочення кількості фермерських господарств та збільшення площ землекористування. Селяни очікують від фермерів кращих умов оренди їх земельних ділянок.

Оскільки розвиток фермерських господарств у перспективі буде продовжуватися, його наступним етапом має стати повне освоєння п'ятого і набуття ознак шостого технологічного укладів.

Загрозами для розвитку фермерських господарств є швидкий процес створення надвеликих формувань холдингового типу, які зумовлюють високий рівень конкуренції не лише на ринках сільськогосподарської продукції, а й земельних ділянок. Ці та інші загрози посилюють потребу фермерів у створенні нових механізмів захисту.

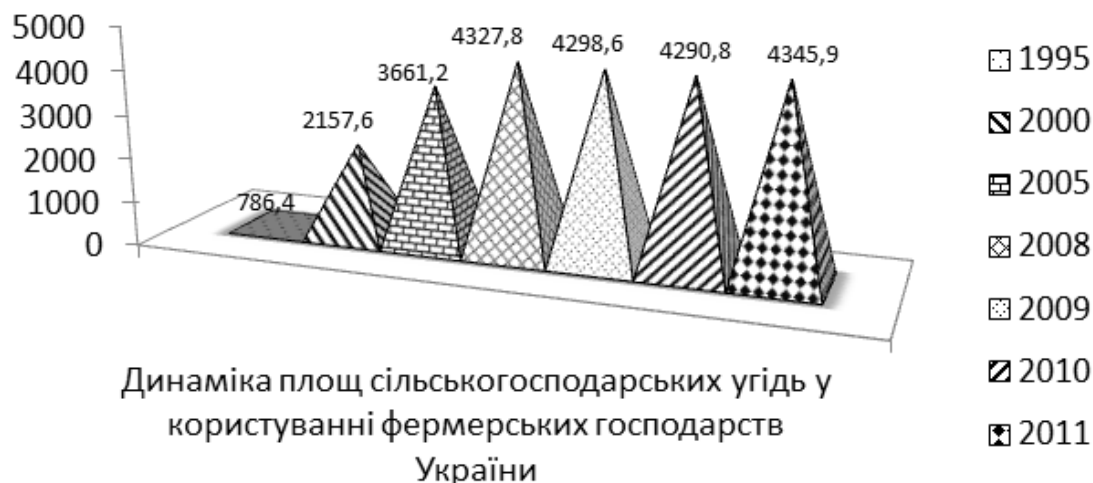
Динаміка кількості фермерських господарств протягом аналізованого періоду їх функціонування була не рівномірною. Високі темпи росту кількості фермерських господарств мали місце в період до 2008 року. У подальшому

відбулося уповільнення темпів зростання кількості фермерських господарств (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні за період з 1995 по 2011 роки

Головним засобом виробництва фермерських господарств є земля, оскільки без неї неможливий сам процес виробництва продукції рослинництва та тваринництва (рис.2).

Динаміка площ сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств України

Рис. 2. Динаміка площ сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств України

Фермерські господарства більш успішні в розвитку якщо забезпечені добре підготовленими працівниками, які професійно використовують свої знання та вміння для виробництва сільськогосподарської продукції. Дані про чисельність працівників, які зайняті у фермерських господарствах України, наведено в таблиці 1.

Дані табл. 1 свідчать, що з 2000 по 2005 роки чисельність найманих працівників у фермерських господарствах помітно збільшувалась. Частка жінок у загальній чисельності працівників за аналізований період зменшилась на 8,8 %. Чисельність середньорічних працівників на 100 га сільськогосподарських угідь

має тенденцію до зменшення, у 2000 р. їх середня чисельність становила 3, а на кінець 2011 р. 2 особи, що є наслідком техніко-технологічного переоснащення виробництва.

1. Чисельність працівників у фермерських господарствах України (осіб)

Показник	Рік					
	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Чисельність працівників - усього	71504	133534	111659	102795	98400	99858
з них жінок	25294	44727	32536	28326	26894	26581
Частка жінок у загальній чисельності працівників, %	35,4	33,5	29,1	27,6	27,3	26,6
Чисельність працівників на 100 га сільгоспугідь	3	4	3	2	2	2

* Дані Державної служби статистики України [5].

Фермерські господарства України поки що надають перевагу виробництву продукції рослинництва (табл.2).

2. Динаміка виробництва валової продукції фермерських господарств України у постійних цінах 2010 року

Показник	Рік			
	2008	2009	2010	2011
Валова продукція фермерських господарств – усього млн. грн.	14141,3	12119,1	11965,8	16192,5
у тому числі: рослинництва	13194,4	11125,2	10840,9	14997,7
тваринництва	946,9	993,2	1124,9	1194,8
Валова продукція із розрахунку: на одне господарство – усього, тис. грн.	333,1	289,1	288,2	395,3
у тому числі: рослинництва	310,8	265,4	261,1	366,1
тваринництва	22,5	23,7	27,1	29,2
на 100 га. земельних угідь, тис. грн.	326,7	281,9	287,5	383,5
на одного працюючого у фермерському господарстві, тис. грн.	126,6	117,8	121,6	162,1

* Дані Державної служби статистики України [5].

Аналіз даних табл. 2 свідчить, що валова продукція за період з 2008 по 2010 рр. постійно зменшувалась. Якщо у 2008 р. її вартість становила 14,1 млрд. грн., то вже у 2009 р. — 12,1 млрд. грн., а в 2010 р. — 12,0 млрд. грн., що на 2,2 млрд. грн. менше порівняно з 2008 роком. Проте, розпочинаючи з 2011р. вартість валової продукції знову почала збільшуватись і становила – 16,2 млрд. грн., що на 4,2 млрд. грн. більше порівняно з 2010 р. З розрахунку на одне фермерське господарство України в 2011 р. вироблено 395,3 тис. гривень валової продукції.

В умовах підвищеної конкуренції фермерські господарства орієнтуються на виробництво продукції, яка користується підвищеним попитом і є найбільш прибутковою.

Основними видами культур у структурі товарної продукції рослинництва є: зернові та зернобобові, соняшник, цукрові буряки, кукурудза на зерно.

Найбільш гострою проблемою розвитку фермерських господарств є їх технічне забезпечення. Саме від достатньої кількості сільськогосподарської техніки значною мірою залежить дотримання існуючих та впровадження нових і більш прогресивних технологій. Недостатня кількість технічних засобів та їх зношений технічний стан становлять одну з головних перешкод на шляху до сталого розвитку фермерів. Дослідження свідчать, що забезпеченість фермерів України сільськогосподарською технікою поступово покращується (табл. 3).

3. Забезпеченість фермерських господарств України основними видами сільськогосподарської техніки

Показник	Рік						2011 у % до наявності на початок року
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
Трактори – всього	22118	30773	32576	32029	29254	31981	101,8
у розрахунку на 100 га ріллі	1,11	0,88	0,78	0,77	0,70	0,76	x
Комбайни							
зернозбиральні	4585	7688	8734	8662	7743	8492	104,1
кукурудзозбиральні	165	429	402	371	344	331	97,4
кормозбиральні	422	641	571	551	558	560	95,4
картоплезбиральні	126	209	226	238	365	469	111,9
Бурякозбиральні машини	617	984	929	853	766	728	92,5
Сівалки	9982	15115	16157	15990	15453	16984	104,2
Жатки валкові	975	2639	2825	2848	2824	3068	105,6

* Дані Державної служби статистики України [5].

Аналіз даних табл. 3 свідчить про загальну тенденцію до збільшення її чисельності усіх основних видів техніки фермерських господарств. Так, якщо в 2008 р. у фермерів було понад 22 тис. тракторів, то в 2011 р. їх кількість збільшилась на 10 тис. одиниць. Кількість зернозбиральних комбайнів збільшувалась до 2009 р.

Велике значення для розвитку фермерських господарств має державна підтримка. Кабінет Міністрів України щорічно в проекті Державного бюджету України передбачає кошти на підтримку фермерських господарств. А органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щорічно передбачають кошти в проектах місцевих бюджетів на підтримку фермерських господарств. Державна підтримка фермерських господарств України за період з 2008 по 2011 рік наведено в таблиці 4.

Дані табл. 4 свідчать, що за період з 2008 по 2011 рр. державна підтримка фермерських господарств зменшилася з 692,3 до 626,3 млн. грн. Особливо скорочується державна підтримка за рахунок бюджетних дотацій. Так, обсяги цієї підтримки у 2011 р. порівняно з 2008 р. зменшилися майже у 7 раз. Значно краща ситуація з державною підтримкою за рахунок податку на додану вартість, якщо у 2008 р. її обсяг становив 222,8 то в 2011 р. — 559,0 млн. грн.

4. Державна підтримка фермерських господарств України (млн грн)

Показник	Рік			
	2008	2009	2010	2011
Отримано коштів державної підтримки – всього	692,3	658,8	448,2	626,3
за рахунок бюджетних дотацій	469,5	111,3	93,4	67,3
з них				
для підтримання виробництва продукції рослинництва	265,4	46,4	50,1	22,1
для розвитку тваринництва	78,2	17,9	7,8	14,4
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	125,9	47,0	35,0	30,8
за рахунок податку на додану вартість	222,8	547,2	354,8	559,0
з них				
для підтримки виробництва продукції рослинництва	151,3	517,3	302,5	531,9
для розвитку тваринництва	71,5	29,9	52,3	27,1

* Дані Державної служби статистики України [5].

Результати сільськогосподарської діяльності фермерських господарств, що характеризуються такими показниками як чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, прибуток або збиток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг і рівень рентабельності, наведено в таблиці 5.

5. Результати сільськогосподарської діяльності фермерських господарств (млн грн)

Показник	Рік	
	2010	2011
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	10788,8	13935,5
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	10585,8	13644,3
з неї:		
продукції рослинництва	9847,0	12592,2
продукції тваринництва	738,8	1052,1
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	2626,2	3428,5
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	2588,8	3415,9
з неї		
продукції рослинництва	2575,8	3386,3
продукції тваринництва	13,0	29,6
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	32,2	32,6
у т.ч. виробництва сільськогосподарської продукції	32,4	33,4
з неї		
продукції рослинництва	35,4	36,8
продукції тваринництва	1,8	2,9

* Дані Державної служби статистики України [5].

Чистий дохід фермерських господарств від реалізації сільськогосподарської продукції в 2011 р. порівняно з 2010 р. збільшився на 3147 млн. грн. Майже 95 % чистого доходу фермерських господарств створюється за рахунок доходів від реалізації сільськогосподарської продукції, у складі якої продукція рослинництва займає майже 90%. Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції за період 2010 – 2011 рр. також збільшився на 50%. Загальний рівень рентабельності у 2010 р. складав 32,2 %, у 2011 р. — 32,6%.

У майбутньому в розвитку фермерських господарств слід очікувати підвищення рівня концентрації капіталу фермерських господарств, збільшення площ земель у користуванні на одне господарство, основних і оборотних засобів, деяке зменшення чисельності господарств, поглиблення процесів спеціалізації виробництва, розвиток окремих видів виробництва тваринницької продукції, посилення інноваційних процесів.

Висновки: Розвиток фермерських господарств здійснювався поетапно: перший етап (1992 – 1995 рр.) - створення фермерських господарств; другий етап (1996 – 2000 рр.)- утвердження фермерських господарств; третій етап (2001 – 2008 рр.) - розвиток фермерських господарств набув додаткового поштовху; четвертий етап (з 2009 р. і до нашого часу) - якісні перетворення фермерських господарств. У перспективі наступні етапи розвитку фермерських господарств будуть пов'язані з певним освоєнням ними п'ятого і набуття ознак шостого технологічного укладів.

Результати фінансової діяльності фермерських господарств забезпечують процеси простого відтворення з елементами розширеного.

З метою забезпечення ефективного розвитку і діяльності фермерських господарств необхідно відновити державну підтримку, надавати її на розвиток тваринництва, овочівництва, садівництва, ягідництва та інших галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горьовий В.П. Розвиток і сучасний стан функціонування фермерських господарств регіону / В.П. Горьовий // Економіка України. — 2007. — № 12. — С. 61–68.
2. Кісіль М.І. Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств / М.І. Кісіль, В.О. Іванченко // Економіка АПК. — 2012. — №7. — С. 55 – 62.
3. Колокольчикова І.В. Сучасний стан розвитку фермерських господарств / І.В. Колокольчикова // Держава та регіони. — 2002. — №3. — С. 71 – 74.
4. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика України: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-популярні нариси. — У 3-х т. Т.2. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. — К.: ІАЕ, 2001. — 484 с.
5. Сільське господарство України: статистичний збірник за 2011 р. / Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. — Київ, 2012. — 386 с.

Одержано 12.11.2013 р.

Аннотация

Гарбар В.В.

Современное состояние и тенденции развития фермерских хозяйств

Целью статьи является оценка современных особенностей, тенденций функционирования и основных направлений развития фермерских хозяйств Украины. Теоретической и методологической базой исследования послужили основные положения экономической теории, научные труды отечественных и зарубежных ученых.

Главным средством производства фермерских хозяйств есть земля, поскольку без нее невозможен сам процесс производства продукции растениеводства и животноводства.

Результаты финансовой деятельности фермерских хозяйств обеспечивают процессы простого воспроизводства с элементами расширенного. С целью обеспечения эффективного развития и деятельности фермерских хозяйств необходимо возобновить государственную поддержку, предоставлять ее на развитие животноводства, овощеводства, садоводства, ягодоводства и других отраслей.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, развитие, этап, состояние, становление, темп роста, фактические данные, анализ, механизм, продукция.

Annotatin

Harbar V.V.

Present state and trends of development of farm enterprises

The purpose of the article is to evaluate the current peculiarities, trends of operating and main directions of the Ukrainian farm enterprises development. Theoretical and methodological foundation of the research are fundamentals of economic theory, researches of Ukrainian and foreign scholars.

The main factor of agricultural production is land due to the fact that the process of crop and livestock production is impossible without it.

The financial results of farm enterprises make it possible to provide the processes of simple reproduction with the elements of reproduction on a progressively increasing scale.

In order to ensure the efficient development and activity of farm enterprises it is necessary to reenact the state support, allocate it to the development of livestock production, vegetable production, fruit production, berry production and other branches of agriculture.

Keywords: farm enterprise, development, stage, state, formation, rate of development, factual data, analysis, mechanism, produce.